

Nyantikens pyramider i Danmark

De försök som gjorts att förklara pyramidkulten under 1700-talets senare del har som regel sett denna ur alltför trånga vinklar. Emil Kaufmann uppfattade den som ett formhistoriskt fenomen och ett prov på de progressiva arkitekternas fixering vid de abstrakta byggnadskropparna. Och onekligen var pyramiden en stereometrisk gestalt, som klart uttryckte det entydiga, det monolitiska och det hypertektoniska.

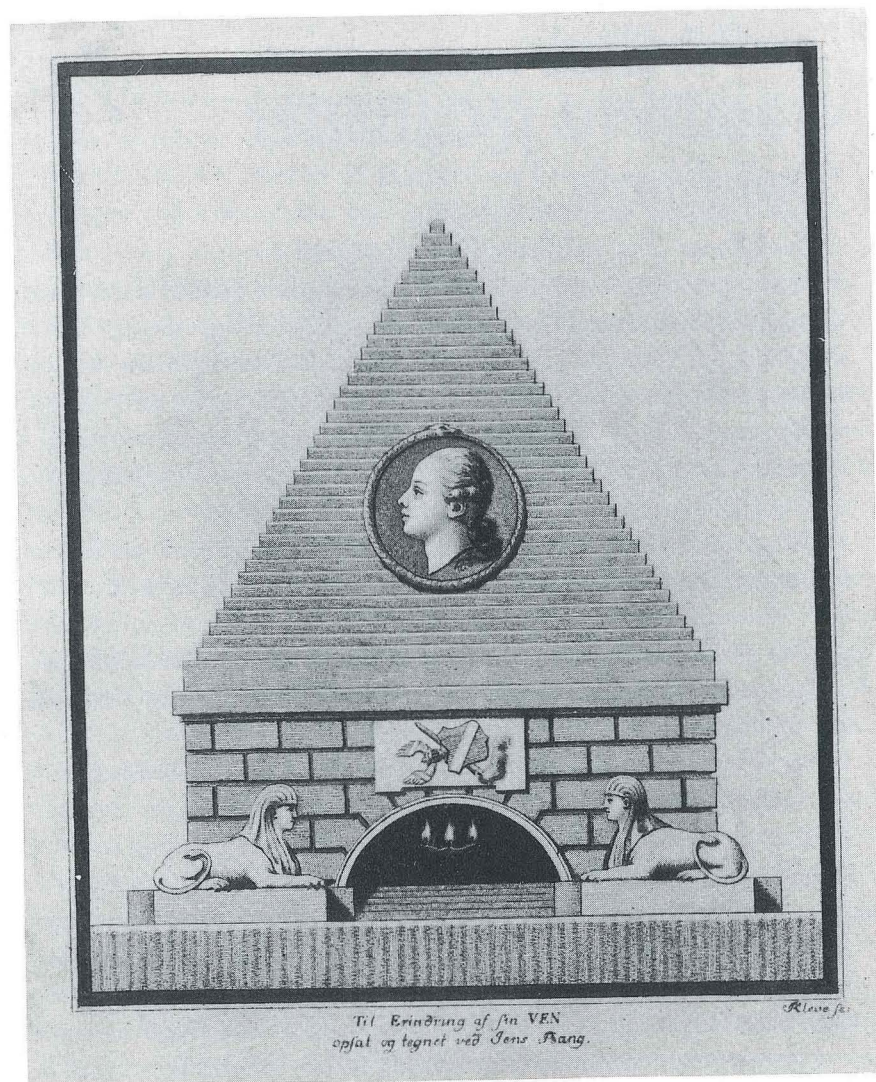
Hautecoeur och Helen Rosenau såg däremot denna preferens som ett antikvariskt symptom. Den avspeglade enligt dem det vaknande intresset för den klassiska forntiden, för gravmonumenten i Egypten. Och för Cestiuspyramiden i Rom, alltså den enda autentiska antika gravpyramiden, som var bevarad på europeisk mark og inom räckhåll för 1700-talsarkitekterna.

Naturligtvis var både den nya formtrenden med sin reaktion mot barockarkitekturens utsvävningar och inriktningen på de forntida byggnadsverken starkt bidragande orsaker. Men den viktigaste drivkraften har undanskymts i dessa förklaringsförsök. Med gravpyramiderna introduceras vi helt enkelt i den nya humanism, som uppreste sig mot de livsmönster som kyrkan och envåldsmakten höll den europeiska människan fängslad i. I pyramiden fann de revolterande krafterna en typ av gravmonument som svarade mot deras agnostiska och sekulariserade dödsföreställningar och som bildade en antites till den kristna, etablerade sepulkralarkitekturen. Pyramiden kunde resas som den nya humanismens specifika form av tempel över deras döda och som en konkretion i sten av dess progressiva vilja.¹

Som en mycket tidig pyramid utpekade Kaufmann det monument, som Desprez placerade överst på sitt till Voltaire 1776 dedicerade fantasimausoleum (pyramid nr. 7). Men detta krön är en genuin barockuppsats ur traditionell kunglig pompe funèbre och inte en pyramid av antik typ. Långt tidigare, 1747, hade däremot en idealanläggning med en verklig, antikderiverad pyramid designats i Rom av en landsman till Desprez (pyr.nr. 1). Det var Nicolas Jardins berömda *Chapelle Sépulcrale* med ett centralt gravtempel, direkt avlett ur Cestiuspyramiden med dess omkring 50 graders sidvinklar vid monumentets spets. De tungt vilande pyramiderna i »Le genre égyptien« med omkring 80 graders sidvinklar vid spetsen började först uppträda i revolutionsepokens utopiska projekt.

1. Monumentala gravpyramider projekterades t.ex. över Voltaire (nr:ris 7 och 30), Kant (nr. 83), Lavoisier (nr. 34), Mirabeau (nr. 28), Marat (nr. 29) och över »illustra män« (nr:ris 22, 35 och 54). Numreringen inom klamrar relaterar sig till författarens opublicerade inventering och förteckning av de nyantika pyramiderna i Europa, utförd 1958-60.

Fig. 1. Pyramid no. 96. Jens Bang, »idealskt gravmonument«. Crayongravyr av Kleve, 1778. Foto Hans Petersen.

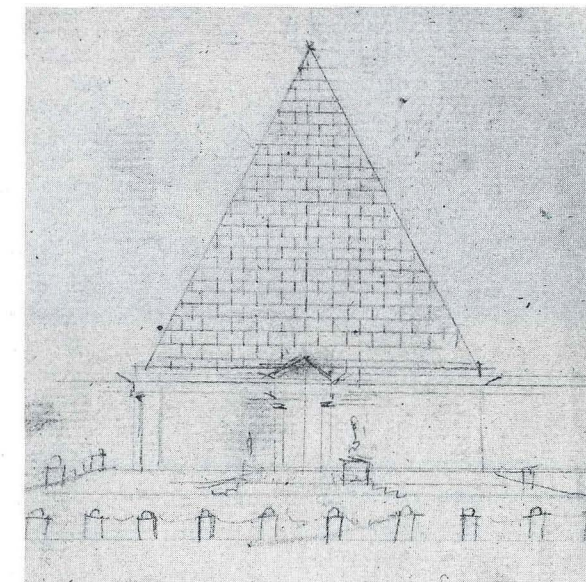
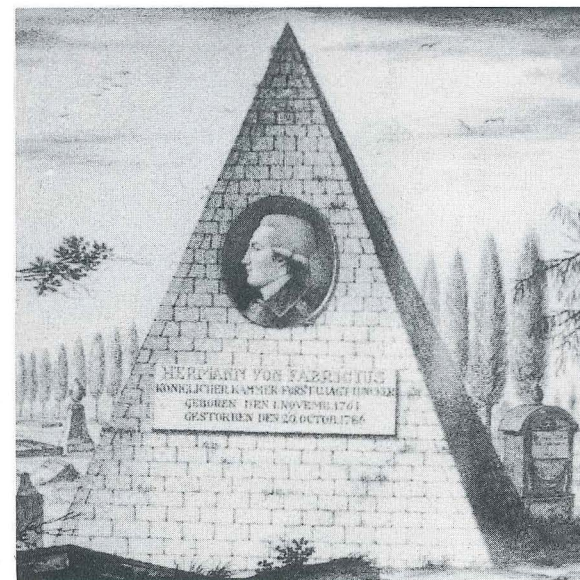

Jardin kan på ännu ett sätt hyllas som pionjär inom pyramidkulten. Han blev den förste som reste en nyantik pyramid i Danmark, visserligen i en tillfällig iscensättning. Det var hans castrum doloris vid Frederik V:s begravning i slottskapellet 1766 med formen av en något tillspetsad Cestiuspyramid, genombruten av en rektangulär öppning för den kungliga kistan (pyr.nr. 94).²

Efter en tolvårsperiod skapades åter ett pyramidprojekt i Danmark, möjligen tänkt att utföras som gravmonument i Sorö kyrka över Friedrich von Reitzenstein. Här möter vi sensationellt tidigt och i fullt utbildad sekulariserad stil den morbida typ av dödsarkitektur, som först blev frekvent i revolutionserans idéproduktion. En trappstegspyramid reser sig på en kvaderstenssockel och i denna substruktion öppnar sig, flankerad av två sfinxer, en välvd entré till dödens nattsvarta värld (pyr.nr. 96, fig. 1).³

2. Jardins begravningspyramid – kopparstucken av Bradt 1768 – reste sig alltså bara ett fyrtiotal meter från den punkt, där Dyveke Helsted under en betydelsefull följd av år residerat i sin direktörsstol.

3. Bang föregriper på sensationellt sätt Demoulins 1780 projekterade mausoleum (Musée Carnavalet, 4265), bestående av trappstegspyramid på rusticerad sockelbyggnad med tunnelliknande entrévalv (pyr.nr. 9).

Detta epokgörande projekt finns bara bevarat i den crayongravyr av Kleve, som bildar frontespis i minnesskriften över den döde.⁴ Och upphovsman till det var en av den danska nyantikens mest framstående representanter, Jens Bang, vid denna tid nyutnämnd medikus vid Sorö akademi.

En så kristendomsfientlig scenografi var tiden inte mogen för. Bang fick i stället förverkliga ett monument i modifierad form åt familjen Reitzenstein i Sorö kyrka, utan sfinxer och med pyramiden utbytt mot en mäktig obelisk. Men en monumental, halvkretsformad gravgång med en hängande antik lampa ger oss en uppfattning om Bangs pionjäranda.

Ungefär vid denna tid lät Comte de Holk resa det bekanta cenotafiet över Bernstorff i Eckhoffs park i Holsten.⁵ Det hade formen av en klassiskt tecknad gravpyramid, vitrappad för att se ut att vara byggd i marmor (pyr.nr. 62). Följande år, 1779, tillkom nästa pyramid i beständigt material, visserligen i blygsamt format och tvådimensionell tillskärning men idéhistoriskt betydelsefull, alltså Wiedewelts monument över Hannibal Sehested på Jägerspris (pyr. nr. 97). På ett sockelparti med avtrappade sidor och ett halvcirkelformat »gravvalv« har skulptören rest en liten elegant, antikinspirerad pyramid.⁶

Tidigare hade både Wiedewelt och hans kolleger tecknat epitafier och gravårdar med pyramider som integrerande delar. Men detta var formgestalter av mer konventionell typ, som t.ex. hos Weidenhaupts monument över Eickstedtarna i Ringe kyrka från 1776 (pyr. nr. 112 a och b). Att Wiedewelt inspirerades av traditionell gravkonst

Fig. 2. Pyramid no. 104. Wiedewelt (?), akvarellmålning ved elfenbensminiatyr, 1786 (?). Frederiksborgsmuseet.

Fig. 3. Pyramid no. 115. Meyn (?), gravmonument. »K.S. 686«. Konstakademiets samling af arkitekturtegnings. Foto J. Watz.

4. Over Salig Kammer-Junker Friedrich Wolf Carl von Reitzenstein, Sorö, 1778.

5. Detta monument nära Kielkanalen behandlas av Hirschfeld: *Théor. ... jardins*, III:271, Leipzig 1781.

6. Avbildad i O. Reutersvärd, »Monumentet över den lärde Holger«, *Ord och Bild*, 1960:1, p. 5.

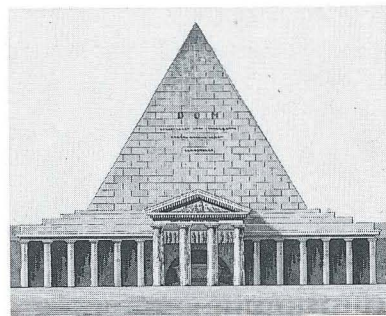
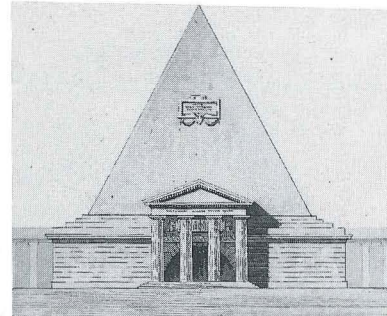
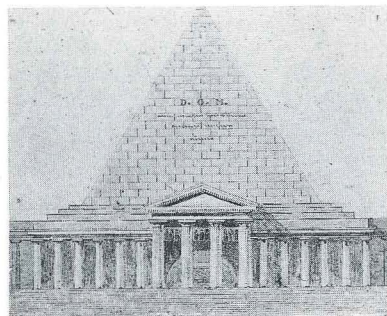

Fig. 4. Pyramid no. 99a. Meyn, mausoleum. »K.S. 328«. Konstakademiets samling af arkitekturtegninger. Foto J. Watz.

Fig. 5. Pyramid no. 101. Meyn, mausoleum. »K.S. 329b«. Konstakademiets samling af arkitekturtegninger. Foto J. Watz.

Fig. 6. Pyramid no. 100. Meyn, mausoleum. »K.S. 327«. Konstakademiets samling af arkitekturtegninger. Foto J. Watz.

med pyramidinslag på kyrkogårdar i Rom har klarlagts av Dyveke Helsted.⁷

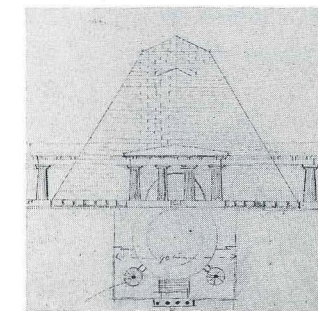
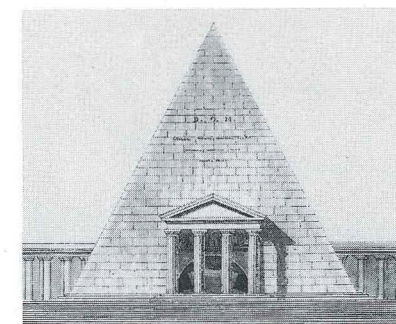
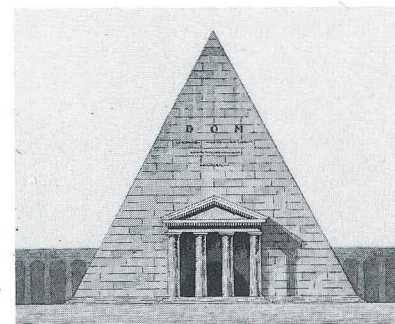
Men Wiedewelt skulle gå i spetsen i fråga om att befria gravmonumenten från barockens rekvisita och introducera stilexponenter med Cestiuspyramiden som utgångspunkt. Möjligen är han auktor till Herman von Fabritius gravpyramid, bevarad i en målning (inv.nr. 5054) i Frederiksborgssamlingen (pyr.nr. 104, fig. 2). Med säkerhet blev det Wiedewelt som skapade epokens mest imponerande pyramidsilhuet, alltså hos monumentet över Jens Bruun Neergaard i Ringsteds kyrka (pyr.nr. 109).

Jardins främste elev, Meyn, skulle utan tvekan designa de intressantaste projekten på detta område. Fem förslag till kunglig gravanläggning i Kochska samlingen (n:ris 327-330) med en pyramid av Cestiustyp som centralt blickfång har fått sin attribution diskuterad. Jag anser att deras karakteristika och tekniska detaljer styrker att detta är arbeten av Meyn och att de ritats i början av 1780-talet. En övertygande jämförelse kan göras av dem med hans ungefär samtida receptionsstycke.

Kanske kan de fem varianterna placeras in i en kronologisk följd. Tidigast verkar projektet med en relativt trubbig pyramid på en sockel med dorisk portik (pyr.nr. 99a, fig. 4). Hos den omgivande rekvisitan upptäcker vi påtagligt konventionella stilexponenter. I följande projekt med en liknande pyramid är barockkaraktärerna hos de flankerande elementen mer nedtonade (pyr.nr. 101, fig. 5). Ytterligare ett steg har Meyn drivit innovationen i det tredje projektet (pyr.nr. 100, fig. 6). Sockelbyggnaden, som bär upp pyramiden, har här förenklats och purifierats.

I de två sista gravanläggningarna möter vi Meyns renast utformade pyramider. De har befriats från sina substruktioner och står direkt på stylobaten (pyr.n:ris 99b och 102, fig. 7 och 8). De är också i proportioner och format mycket nära anslutna till Cestiuspyramiden. Detta betyder att Meyn tagit ned skalan till realistiska och köpenhamnska mått och därigenom tagit avstånd från tidens kolossal-

7. Se Dyveke Helsted, *Dansk sepulchralskulptur fra Wiedewelt til Hetsch. En typologisk og stilhistorisk Undersøgelse*. Otryckt akademisk specialuppgift, 1950, p. 27.

projektioner. Kanske räknade han med ett kungligt mausoleum på Slotsholmen eller i dess närhet?

Mest berömt är Meyns 1791 utförda men aldrig förverkligade förslag till gravmonument för Tordenskiöld i Holmens kyrka. Det visar en pyramid i relief med avskuren spets (pyr.nr. 108). Vid dess bas, bakom en dorisk portik, öppnar sig gravvalvet för sjöhhjältens sarkofag.⁸

I Konstakademiens arkiv, under beteckningen »Mausoleer, gravkapel uden kunstnernavn og ort«, finns ytterligare två pyramidprojekt, som – med tvekan – tillskrivits Meyn. Båda är utförda på samma blad. Det ena (pyr.nr. 114) visar ett mausoleum i genomskärning med rik barockutstyrel, krönt av en högsträckt pyramid. Med sin eklektiska och ungdomligt oskickliga komposition kan den möjligen vara en övningsuppgift från Meyns tidigaste läroår. Ett starkare intryck ger den lilla blyertsskissen till ett annat monument, flyktigt tecknat i bladets övre hörn (pyr.nr. 115, fig. 3). Vi ser här en pyramid i kvaderverk, stående på en sockelbyggnad och inte olik pyramiderna n:ris 99a, 100 och 101.

Osäker är attributionen slutligen på ännu ett osignerat pyramidprojekt i Kochska samlingen (nr. 687). Det är ett i blyerts tecknat gravtempel i egyptiserande stil med stympad spets (pyr.nr. 116, fig. 9). På alla fyra sidor genombryts det av halvcirkelformade ingångsvalv med framförställda portiker i tung, dorisk design. Arkivföreståndare Millech ansåg sig kunna känna igen Meyns teckningsstil och hans piktur i påskriften »90 alen«. Attributionen kan möjligen styrkas av att Baumgärtner, inriktad på danska fantasiprojekt, publicerade pyramiden i sitt *Ideen-Magazin*.⁹ Men jag tillskriver hellre detta intressanta pyramidmonument någon arkitekt ur en yngre generation än Peter Meyns.

På Kobberstiksamlingen kan vi studera ett utkast av C. F. Stanley (»Td 137, stor«) till en gravvård. Den har en reliefplatta i form av en stympad pyramid, som bildar fond åt en sarkofag (pyr.nr. 113). Möjligen är Stanley också upphovsman till den mycket smala, »nio alnar

Fig. 7. Pyramid no. 99b. Meyn, mausoleum. »K.S. 328«. Konstakademiets samling af arkitekturtegninger. Foto J. Watz.

Fig. 8. Pyramid no. 102. Meyn, mausoleum. »K.S. 330b«. Konstakademiets samling af arkitekturtegninger. Foto J. Watz.

Fig. 9. Pyramid no. 116. Meyn (?), mausoleum. »K.S. 687«. Konstakademiets samling af arkitekturtegninger. Foto J. Watz.

8. Monumentet förverkligades i förenklad form av Dajon. Han utbytte pyramiden mot en bred obelisk. Se Dyveke Helsted, *op.cit.*, p. 30.

9. *Ideen-Magazin*, vol. IIIb, häfte 9, pl. 1, Leipzig 1822. Tidskriftens utgivare, F. G. Baumgärtner, var beundrare av Meyns och C. F. Hansens progressiva arkitektur.

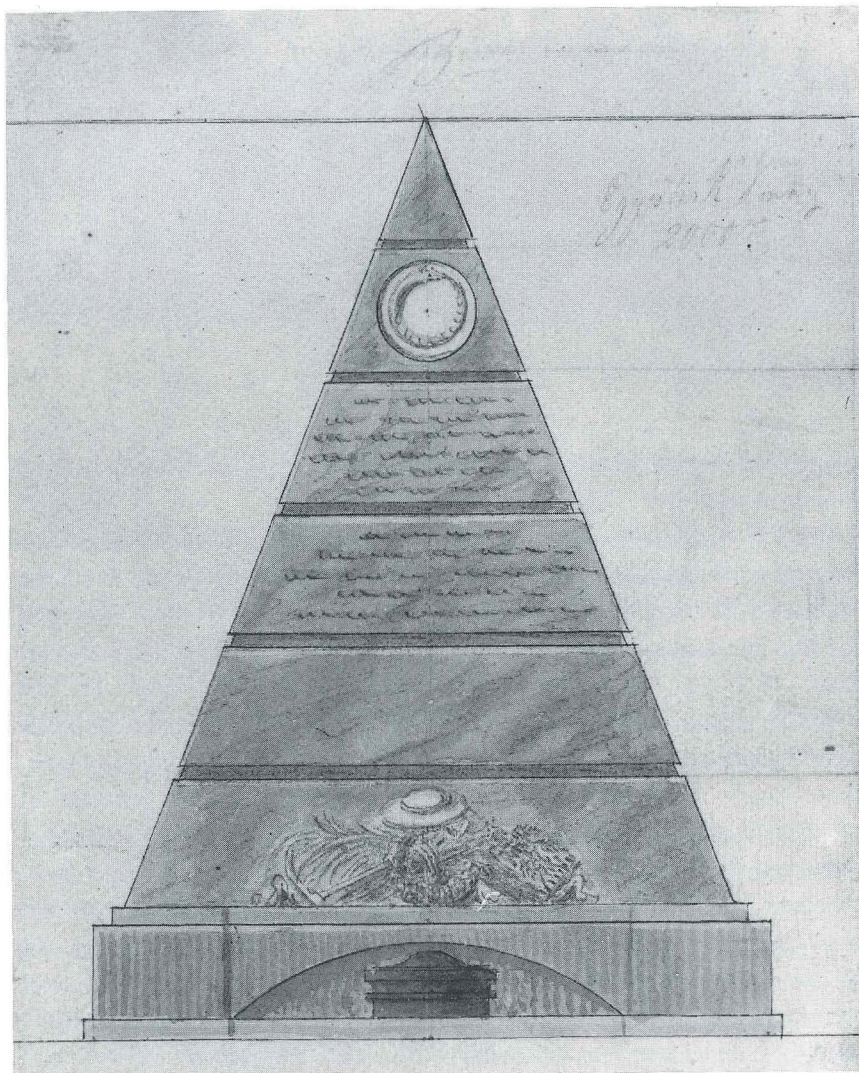

Fig. 10. Pyramid no. 118.
Jens Bang (?), gravmonu-
ment. Laverad tuschteck-
ning. Kunstindustrimuseet.
Foto Ole Woldbye.

höga» och stympade gravpyramid, som danska nationalmuseets bildarkiv bevarar i form av en akvarellerad tuschteckning (pyr.nr. 105).

En fulländad ren och idealt tillskuren pyramidsilhuett, bara kompletterad av en omvirad blomsterkrans, finner vi hos det Thygesonska gravmonumentet på Hattings kyrkogård från 1803 (pyr.nr. 106). Två år senare placerades framför Holmens kirke på Bremerholms kyrkogård det i särklass strängast utformade monumentet inom pyramidkulten – eller vid sidan av den. Det var gravvården över matematikern Jens Wadum, en liten tetraedron med den dödes namn i bronsversaler på en av kompositionens fyra identiskt lika sidor (pyr.nr. 119).¹⁰

Bangs pyramidmonument från 1778 blev ju inte förverkligat. Men jag vågar antaga att han till sist, tre decennier senare, fick resa ett

10. Se Rahbek i *Minerva*, vol. III:324, 1805, och Dyveke Helsted, *op.cit.* (note 7), p. 31.

11. Dyveke Helsted, *op.cit.*, p. 29.

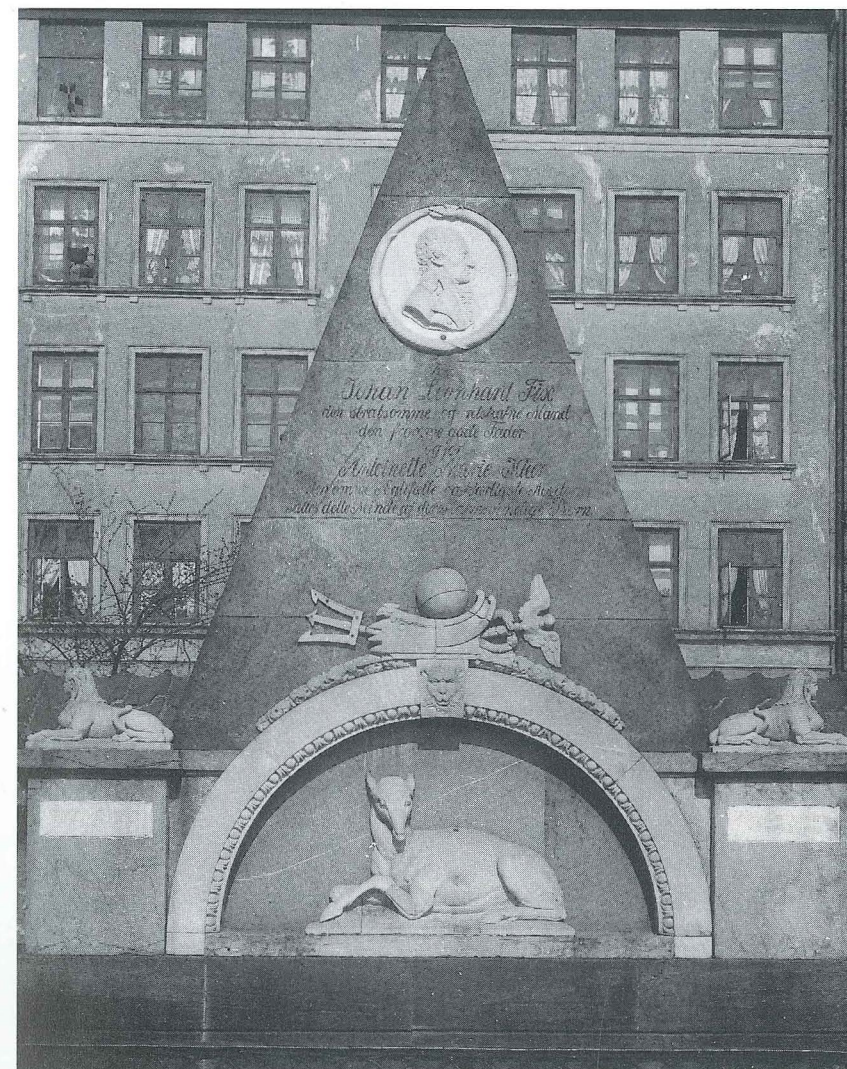

Fig. 11. Pyramid no. 111.
Jens Bang (?), gravmonu-
ment över J. L. Fix, 1807.
Assistens kirkegård.

sådant (pyr.nr. 111, fig. 11). Vid den tiden var han intensivt verksam med formgivningssupdrag för Assistenskirkegården. På denna begravningsplats reser sig ett pyramidmonument, odiskutabelt skapat av en stor arkitekt och humanist, alltså Leonhard Fix' gravvård. Flera experter på dansk sepulkralkonst, däribland Dyveke Helsted, har försökt fastställa monumentets upphovsman och publicerat intressanta förslag.¹¹ Jag anser att man för att finna en trovärdig attribution skall jämföra detta med Bangs pyramidprojekt från 1778 och upptäcka de många överensstämmelserna. Hos båda monumenten ser vi en pyramid resa sig från ett postament, flankerat av två ligande sfinxer. Hos båda är en porträttmedaljong med den döde upphängd på pyramidytan och inramad av örmen, som biter sig i stjärten. Och liksom över ingången till Sorömonumentet den unge adelsmannens identitet markeras av den dödes omkullstörtade va-

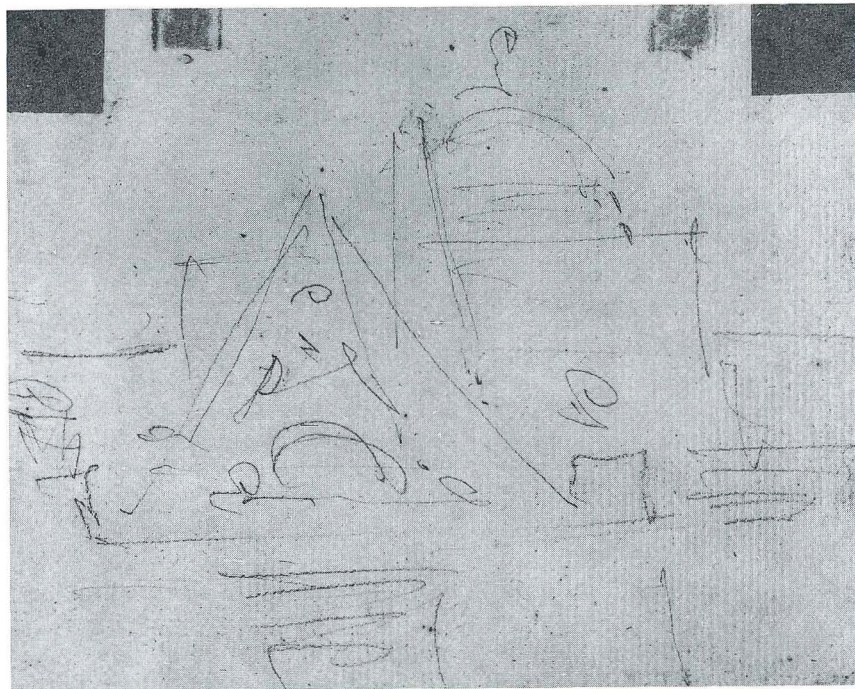

Fig. 12. Pyramid no. 120.
Thorvaldsen, gravpyramid,
etc. »A7, 185a, verso«.
Thorvaldsens Museum.

C722v

pensköld, kröns valvet hos köpmannen Fix' monument av de tre symbolerna för dennes yrkesgren, merkuriusstaven, treudden och fartygsstaven (i valvet ligger en parafra av Goujons kronhjärt).

Som en sammanbindande länk mellan dessa båda pyramidmonument uppfattar jag den mycket intressanta skissen till ett tredje sådant i Kunstindustrimuseets bildarkiv (»Dekorative Tegninger. Ubekendt, nr. 2«). Dette projekt (pyr.nr. 118, fig. 10), en laverad tuschteckning som jag alltså tillskriver Bang, uppvisar många likheter med den Reitzensteinska gravpyramiden på Kleves spegelvända gravyr. Samtidigt är den utan tvekan en antecipation af Fix' monument på Assistenskyrkgården (fig. 11).

I kapitlet om Thorvaldsen som arkitekt vill jag skriva in tre gravpyramider, tecknade med hans snabba penna på baksidorna av två blad (A7, 185a, verso och A9, 221, verso). Onekligen intressant är den första av dessa (pyr.nr. 120, fig. 12). Den visar en elegant, högsträckt fasadsida. En välvd entré flankeras av skulpturer och också vid pyramidens hörn kan vi se skulpturverk på kubiska postament. Bakom pyramiden reser sig en obelisk och bakom den tycker jag mig se det Thorvaldsenska museet. Är det rentav ett gravtempel åt sig själv, som tecknaren här har i tankarna?

På nästa blad ser vi två pyramider – och möjligen ansatsen till en tredje. En av dem har en massiv, stympad silhuett, krönt av ett »sarkofaglock«. Ingångsvalvet är vidgat till det maximala (pyr. nr. 121a, fig. 13). Upptecknad korsvis och något överskärande denna

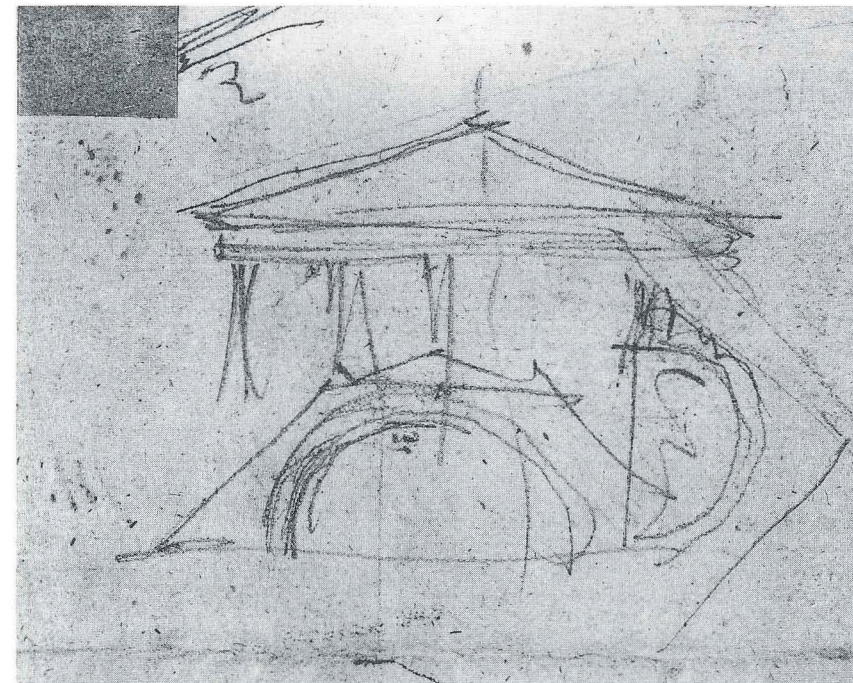

Fig. 13. Pyramider
no. 121a-b. Thorvaldsen,
gravpyramider, etc. »A9,
221, verso«. Thorvaldsens
Museum. C221v

upprepas en liknande, tungt vilande pyramid, men utan stympning (pyr.nr. 121b).

Också Freund, Thorvaldsens elev, har i en av sina skissböcker (C 38h) tecknat en pyramid av idealtyp med en sarkofag i en halvcirkelformad nisch (pyr.nr. 122). Detta utkast från omkring 1823 avspeglar kanske den sista pyramididén i den respektingivande danska nyantikens.

Denna artikel är ett utdrag ur kapitlet »Pyramiderna i Danmark och Norge« i författarens otryckta arbete från 1960-62 *Nyklassicismens arkitektur i Europa. Idealgestaltning, antikeklekticism och utopism.*